

Jerzy Grzybowski

Uniwersytet Warszawski

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7359-487X>

Emigracja sezonowa z Polski do Estonii w latach 1937–1939¹

Streszczenie: Emigracja zarobkowa z Polski do Estonii była konsekwencją sytuacji społeczno-gospodarczej w tych państwach. Do wewnętrznych determinantów emigracyjnych należy zaliczyć przeludnienie agrarne i ubóstwo wsi polskiej. W zaistniałej sytuacji wielu ludzi widziało szansę na poprawę swojego bytu w emigracji. Problem nadmiaru rąk do pracy na wsi polskiej zbiegł się w czasie z rozwojem gospodarczym państwa estońskiego. W czasie, gdy Polska borykała się z przeludnieniem i nadmiarem siły roboczej na wsi, kraj bałtycki dotykał diametralnie odmienny problem. Ruch emigracyjny do Estonii trwał w okresie od 1937 do 1939. Liczbę robotników polskich, którzy wówczas byli zatrudnieni w rolnictwie estońskim, szacuje się na ok. 8,5 tys. osób. Wiele wskazuje na to, że gdyby nie został on przerwany wybuchem II wojny światowej, osiągnąłby znaczne rozmiary. Celem artykułu jest analiza podstaw prawnych emigracji, procedury rekrutacji i transportu emigrantów, warunków życia i pracy oraz ukazanie kontaktów emigrantów zarówno z pracodawcami i społecznością miejscową, jak i miejscową Polonią. Analizie poddano również opiekę konsularną nad emigrantami.

Słowa kluczowe: Estonia, II Rzeczpospolita, rolnictwo, emigracja sezonowa

Wprowadzenie

Międzywojenne państwo polskie nękane było wieloma problemami natury społecznej i gospodarczej. Należało do nich m.in. bezrobocie i ubóstwo. Najbardziej dotkliwie ten problem dotykał ludność wiejską. Przeludnienie agrarne prowadziło do systematycznego zwiększenia się „ludzi zbędnych”, liczba których wahała się od 3 do 5 mln (prawie 1/4 ogółu ludności wiejskiej). Jednym ze sposobów na rozwiązanie problemu bezrobocia

¹ Publikacja jest wynikiem projektu badawczego (nr rejestracyjny 2018/31/B/HS3/02042), realizowanego w ramach konkursu „Opus 16” z grantu Narodowego Centrum Nauki.

i przeludnienia na wsi była emigracja sezonowa, która mogła chociaż częściowo rozładować ciężką sytuację. Preferencje emigracyjne w poszczególnych regionach były różne. Większość emigrantów sezonowych pochodzących z zachodniej i północnej części kraju wolała Niemcy, podczas gdy mieszkańcy ziem północno-wschodnich preferowali inne kierunki, m.in. państwa bałtyckie. W 1931 r. aż 71% ogółu emigrantów z województwa wileńskiego stanowiły osoby, które wyjechały na prace sezonowe do Łotwy. Właśnie ten kraj „królował” pod względem liczby emigrantów sezonowych z dwóch województw północno-wschodnich II Rzeczypospolitej².

Pod koniec lat trzydziestych swój rynek pracy dla Polaków otworzył kolejny kraj bałtycki: Estonia. Przeludnienie i bezrobocie w Polsce zbiegło się w czasie ze wzrostem deficytu rąk do pracy w rolnictwie estońskim. Ze względu na dominację ludności wiejskiej główną gałęzią gospodarki estońskiej było rolnictwo. Jednak na drodze jego rozwoju stała wadliwa struktura społeczna wsi. Większość społeczności wiejskiej stanowili chłopci małorolni i bezrolni, których podstawy egzystencji były zagrożone z powodu braku ziemi. Dla młodego państwa estońskiego przeprowadzenie reformy rolnej było więc koniecznością dziejową. W związku z tym niemal od pierwszego dnia istnienia niepodległej Estonii jej władze podjęły przedsięwzięcia w celu realizacji reformy rolnej. Według Piotra Łossowskiego, reforma rolna w Estonii była wdrażana w sposób bardziej szybki i konsekwentny niż w pozostałych republikach bałtyckich. Reforma przyczyniła się do całkowitej zmiany struktury społecznej rolnictwa estońskiego. Z krajobrazu wiejskiego zniknęły gromady wiejskie, a w ich miejsce utworzono indywidualne gospodarstwa chłopskie, które odtąd stanowiły podstawę gospodarki rolnej. Pokłosiem reformy stało się rozparcelowanie 1200 tys. ha ziemi, na której powstało 78 400 nowych gospodarstw chłopskich, a 12 440 istniejących wcześniej gospodarstw uzupełniło swoje grunty. W różnym zakresie z reformy skorzystała przeszła 1/3 ludności Estonii³. W ramach reformy skonfiskowano 94% ziemi będącej wcześniej w posiadaniu wielkich właścicieli, podczas gdy obszar należący do chłopów wzrósł o 69%⁴.

Reforma rolna otworzyła przed rolnictwem estońskim nowe perspektywy i możliwości. W drugiej połowie lat trzydziestych do wzrostu gospodarczego przyczyniła się zarówno pomyślna koniunktura międzynarodowa, jak i daleko idąca interwencja państwa w życie gospodarcze. Wówczas władze łotewskie zintensyfikowały działania na rzecz rozwoju rolnictwa. Priorytetem stało się podniesienie kultury i oświaty rolnej, jakości produkcji rolnej, finansowanie rolnictwa oraz mechanizacja wsi⁵. Poprzez system podat-

² *Emigracja do krajów Europy według województw pochodzenia i krajów przeznaczenia. Rok 1931*, „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego w sprawach Migracji i Osadnictwa” 1931, s. 56–57.

³ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury: 1918–1934*, Wrocław 1972, s. 66–67.

⁴ A. Kasekamp, *Historia państw bałtyckich*, Warszawa 2013, s. 117.

⁵ *Eesti Vabariigi Põllutööstusministeerium aastatel 1918–1940*, Tallinn 2006, s. 38.

kowy, regulację cen i politykę kredytową państwo zaczęło ingerować w rozwój tej gałęzi gospodarki. W celu sprawniejszego zarządzania rolnictwem utworzono Estońską Izbę Rolniczą (EIR)⁶.

Na wyniki nie trzeba było długo czekać. W latach trzydziestych dwukrotnie wzrosły dochody rolników. Zwiększenie produkcji rolnej sprawiło, że Estonia stała się aktywnym eksporterem na rynek europejski⁷. Zakładano, że w najbliższym czasie rolnictwo estońskie będzie w stanie wyżywić 5 mln ludzi⁸. W okresie od 1929 do 1935 r. eksport produkcji rolniczej notował nieprzerwanie wzrost. W 1935 r. eksport estoński przewyższył stan sprzed Wielkiego Kryzysu Gospodarczego. W 1938 r. eksportowano 28% produkcji rolnej, co stanowiło 46% całości estońskiego eksportu⁹. Stymulowanie przez władze produkcji rolnej przy jednoczesnym rozwoju przemysłu, zwłaszcza wydobywczego, przyciągało ludność wiejską do miast¹⁰. W rezultacie zaczęto odczuwać brak rąk do pracy w rolnictwie. Nie pozostawał tu bez znaczenia niski przyrost naturalny w kraju, który był jednym z najniższych w ówczesnej Europie¹¹.

Z powodu braku robotników rolnych znaczne pałacie ziemi nie były zagospodarowane. Z obliczeń władz państwowych wynikało, że Estonia posiadała ok. 1 mln ha ziemi leżącej odłogiem. Władze estońskie uważały, że do zapewnienia dalszego dynamicznego rozwoju rolnictwa brakuje co najmniej 15 tys. robotników rolnych¹². Liczba ta wydaje się być nieduża, lecz biorąc pod uwagę liczebność jednomilionowej populacji Estonii, wypełnienie tej luki na rynku pracy stanowiło poważne wyzwanie dla władz. 16 września 1936 r. minister gospodarki Karl Selter oświadczył, że sprawa braku sił roboczych wymaga pilnego rozwiązania, bo od tego zależy dalszy rozwój gospodarczy kraju. Minister zaznaczył, że liczba osób czynnych zawodowo w Estonii w kolejnych latach będzie się zmniejszać nieprzerwanie aż do 1941 r. Do tego czasu ubytek sił ma wynieść 29 tys. ludzi¹³.

W celu zatrzymania robotników na wsi państwo zaczęło stwarzać lepsze warunki pracy i stosować rozmaite ulgi socjalne (mieszkania, ubezpieczenia). Ponadto rząd estoński próbował rozwiązać problem braku siły roboczej na wsi poprzez mechanizację rolnictwa¹⁴. Ostatecznie jednak, podążając za przykładem sąsiedniej Łotwy, zdecydo-

⁶ P. Łossowski, op. cit., s. 277.

⁷ J. Lewandowski, *Historia Estonii*, Wrocław 2002, s. 188–189.

⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN), MSZ, t. 5786, k. Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 25 I 1936, k. 34.

⁹ AAN, MSZ, t. 5786, k. Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 18 VI 1936, k. 39.

¹⁰ H. Janowska, *Emigracja zarobkowa z Polski 1918 – 1939*, Warszawa 1981, s. 198.

¹¹ Eesti Rahvusrhhiiv (ERA), f. 1112, n. 1, s. 504, Pismo EIR do MSW, 1938, s. 101.

¹² AAN, MSZ, t. 9547, Referat pt. „Estonia nowym terenem dla polskiej emigracji zarobkowej” 1938, k. 58.

¹³ AAN, MSZ, t. 9895, Rekrutacja górników do Estonii, 1936, k. 71.

¹⁴ *Eesti Vabariigi Põllutööstusministeerium aastatel 1918–1940*, Tallinn 2006, s. 42–43.

wano się na otwarcie krajowego rynku pracy dla robotników zagranicznych. W 1936 r. zaczęto rozważać możliwość zatrudnienia w rolnictwie estońskim emigrantów zarobkowych z Polski. Wybór terenu rekrutacji zagranicznych robotników był nieprzypadkowy. Polska była naturalnym terenem rekrutacji siły roboczej w regionie. Przemawiało za tym kilka innych względów: bliskość geograficzna i pozytywne doświadczenia historyczne. W prasie estońskiej pojawiły się artykuły o tym, że w XIX w. wielu Polaków znalazło zatrudnienie na terenie Estonii. Podkreślano, że ludzie ci dali się poznać jako dobrzy i sumienni robotnicy¹⁵.

Pozyskanie nowych rynków pracy leżało również w interesie władz w Warszawie. W 1936 r. strona polska przystąpiła do sondowania możliwości sprowadzania do Estonii robotników z Polski. Po analizie sytuacji gospodarczej w 1937 r. władze estońskie zdecydowały się w ramach eksperymentu sprowadzić do kraju pierwszą partię robotników rolnych z Polski¹⁶. Dobre wyniki „pierwszej fali” emigracji zarobkowej zachęciły obie strony do prowadzenia dalszych rozmów w sprawie kontynuacji tego ruchu emigracyjnego¹⁷. W kolejnych latach strona estońska nie zaprzestała sprowadzania kolejnych partii robotników sezonowych z Polski. Co więcej, za każdym razem Estończycy zwiększali zapotrzebowanie na robotników rolnych. Władze w Tallinie dokładały wszelkich starań, by nie zniechęcić robotników polskich do pracy w rolnictwie estońskim¹⁸. Z pisma Estońskiej Izby Rolniczej do ministra rolnictwa (październik 1937 r.) wynika, że rolnictwo estońskie nie mogło się bez nich obyć¹⁹.

Strona polska również pozytywnie oceniała pierwsze doświadczenie emigracyjne do Estonii i zakładała, że w nieodległej przyszłości emigracja zarobkowa do Estonii stanie się zjawiskiem trwałym i że poza ruchem sezonowym wielu robotników polskich znajdzie w tym kraju stałe zatrudnienie²⁰. W 1938 r. pisano m.in.:

Zetknięcie się naszych robotników sezonowych z nowym terenem pracy i nowym gospodarzem dało, pomimo niedociągnięć organizacyjnych wywołanych brakiem doświadczenia, na ogół pozytywne rezultaty. Nasz robotnik rolny zdał egzamin w Estonii celująco, zdobywając sobie szacunek i zaufanie społeczeństwa estońskiego, a przede wszystkim swego estońskiego pracodawcy²¹.

¹⁵ AAN, MSZ, t. 5786, k. Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 26 X 1936, k. 57.

¹⁶ R. Fyga, *Polacy w Estonii w okresie międzywojennym*, [w:] *Polacy w Estonii*, red. E. Walewander, Lublin 1998, s. 213–214.

¹⁷ ERA, f. 1112, n. 1, s. 504, Pismo EIR do Ministerstwa Rolnictwa, 17 X 1937.

¹⁸ ERA, f. 957, n. 5, s. 971, Pismo Ministerstwa Rolnictwa do MSW Estonii, 13 X 1937.

¹⁹ ERA, f. 1112, n. 1, s. 504, Pismo EIR do Ministerstwa Rolnictwa, 17 X 1937.

²⁰ B.D., *Estonia nowym terenem dla polskiej emigracji*, „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński” 1938, nr 6/7, s. 16.

²¹ AAN, MSZ, t. 9547, Referat pt. „Estonia nowym terenem dla polskiej emigracji zarobkowej” 1938, k. 57.

Należy zaznaczyć, że robotnicy polscy w Estonii byli pozbawieni konkurencji z innych państw, ponieważ kraj ten nie zatrudniał masowo innych emigrantów zarobkowych.

Przez pierwsze dwa lata (1937 i 1938 r.) wyjazd emigrantów sezonowych z Polski do Estonii był możliwy dzięki międzyresortowym umowom, zawieranim przez stronę polską (Ministerstwo Opieki Społecznej) z Estońską Izbą Rolniczą²². Coraz większy napływ robotników polskich do Estonii sprawił, że zaszła potrzeba prawnego uregulowania tego ruchu emigracyjnego na szczeblu międzypaństwowym. Po niemal rocznych negocjacjach 22 listopada 1938 r. zawarto w Tallinie „Układ między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską w sprawie polskich robotników” i dwa porozumienia dodatkowe. W myśl układu robotnicy polscy zostali zrównani z robotnikami estońskimi w zakresie ochrony pracy, opieki społecznej i lekarskiej, pomocy dla bezrobotnych, a także w sądownictwie pracy. Jednocześnie robotnicy polscy zostali zwolnieni z opłat dla cudzoziemców za uzyskanie prawa pobytu i za zezwolenie na wykonywanie pracy²³.

Dnia 22 marca 1939 r. umowę ratyfikował parlament Estonii. Ratyfikacja ta zintensyfikowała żywą dyskusję na temat braku siły roboczej w rolnictwie estońskim i konieczności sprowadzania zagranicznych emigrantów sezonowych²⁴. W Warszawie z kolei podpisanie umowy odebrano bardzo pozytywnie. Uważano, że dzięki skierowaniu robotnika polskiego do Estonii, zmniejszy się jego inflacja na Łotwie i tym samym ulegną poprawie warunki pracy emigrantów sezonowych²⁵. W praktyce jednak układ emigracyjny z Estonią nie dawał Polsce zbyt wiele korzyści. Zasada zrównania robotników polskich z estońskimi nie miała większego znaczenia, ponieważ ustawodawstwo socjalne Estonii nie obejmowało robotników rolnych zatrudnionych w niewielkich gospodarstwach chłopskich²⁶. Ponadto nieduży estoński rynek pracy nie był w stanie w znaczący sposób rozładować przeludnienia na wsi polskiej²⁷.

Rekrutacja i transport

Na najwyższym szczeblu za sprawę rekrutacji emigrantów zarobkowych do Estonii odpowiadały Ministerstwo Opieki Społecznej i Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Na średnim szczeblu w rekrutację zaangażowane były władze wojewódzkie. Nad cało-

²² ERA, f. 957, n. 17, s. 2, l. 2–5; AAN, MSZ, t. 9547, Zezwolenie na rekrutację 5000 polskich robotników rolnych do Estonii dla Estońskiej Izby Rolniczej w Tallinie, 8 III 1938, k. 105; ibidem, Umowa o pracę dla polskich robotników rolnych w Estonii na rok 1938, k. 179–183.

²³ R. Fyga, op. cit., s. 216; AAN, MSZ, t. 5792, Układ między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską w sprawie polskich robotników, 22 XI 1938, k. 1–7; ibidem, t. 12815a, Porozumienie dodatkowe dotyczące postanowień układu polsko-estońskiego w sprawie robotników polskich, 22 XI 1938, k. 11.

²⁴ AAN, MSZ, t. 9550, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 30 III 1939, k. 12.

²⁵ AAN, MSZ, t. 9548, Uzasadnienie zawarcia polsko-estońskiej umowy emigracyjnej, 13 I 1939, k. 138.

²⁶ E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918 – 1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982, s. 235.

²⁷ H. Janowska, op. cit., s. 134.

ścią akcji rekrutacyjnej na szczeblu województwa czuwał Wydział Opieki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego, do którego należał m.in. nadzór nad rekrutacją, wystawianie paszportów zagranicznych, rozpatrywanie odwołań od decyzji powiatowych władz administracyjnych oraz wydawanie zaświadczeń uprawniających do reemigracji. Najniższą instancją, odpowiedzialną za rekrutację, były starostwa powiatowe, które pośredniczyły w udzielaniu emigrantom zaliczek na podróż i świadczyły pomoc przy wymianie pieniędzy, gromadziły dane statystyczne, sprawowały nadzór nad organizacją transportów oraz wydawały zaświadczenia uprawniające do ulg na PKP.

Obszar rekrutacji wyznaczała strona polska. Przy jego wyborze kierowano się przede wszystkim względami geograficznymi, gospodarczymi i społecznymi, takimi jak: bliskość do Estonii, rozdrobnienie gospodarstw rolnych, poziom bezrobocia, liczba zbędnych rąk do pracy²⁸. Władze wojewódzkie dokonywały rozdziału kontyngentu między poszczególne powiaty i informowały starostwa o warunkach rekrutacji. Po otrzymaniu takiej informacji starostwa powiatowe rozdzielały przyznany im kontyngent na poszczególne gminy. Akcją rekrutacyjną poprzedzała rejestracja kandydatów do wyjazdu. W pierwszej kolejności rejestracji podlegały osoby niemajątkne, które już były za granicą, a dopiero potem bezrolni lub małorolni, posiadający gospodarstwa rolne, niewystarczające do utrzymania rodziny. Zakazem objęto m.in. mężczyzn poniżej 18 roku życia i kobiety poniżej 21 roku życia, kobiety w ciąży, osoby niezdolne do pracy fizycznej, osoby nieposiadające polskiego obywatelstwa. W przypadku nieletnich były jednak wyjątki. Osoby takie mogły wyemigrować za zgodą opiekunów lub rodziców. Wyjazd emigrantów do Estonii odbywał się na podstawie bezpłatnych wiz, które były wystawiane przez Konsulat Estonii w Wilnie. Zakontraktowani robotnicy nie musieli osobiście zgłaszać się do konsulatu, gdyż przedstawiciele EIR zbiorowo dostarczali ich paszporty i zaświadczenia lekarskie²⁹. W załatwianiu procedury wizowej pośredniczyło m.in. Biuro Podróży „Orbis”³⁰. Emigranci udający się do Estonii musieli także posiadać łotewskie wizy tranzytowe. W 1937 r. władze Estonii zwróciły się do rządu łotewskiego o zniesienie tych wiz dla polskich robotników rolnych, udających się na prace sezonowe do Estonii³¹.

Z analizy dostępnych źródeł wynika, że rekrutacja cieszyła się ogromnym zainteresowaniem ludności, a chętnych do wyjazdu nie brakowało. Należy podkreślić, że przy rejestracji kandydatów na wyjazd podaż znacznie przewyższała zapotrzebowanie. Rekrutacja nie zawsze przebiegała bezproblemowo w związku z nieprecyzyjnie określonymi instrukcjami dla starostw³². Pragnąc za wszelką cenę zmniejszyć bezrobocie w kraju wła-

²⁸ AAN, MSZ, t. 9896, Protokół z posiedzenia Międzyministerialnej Konferencji Emigracyjnej, 25 II 1938, k. 10.

²⁹ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, List EIR do Konsula Estonii w Wilnie, 13 V 1937.

³⁰ ERA, f. 26, n. 3, s. 408, List Biura Podróży „Orbis” do Poselstwa Estonii w Warszawie, 1 IV 1938.

³¹ ERA, f. 957, n. 5, s. 971, Pismo Poselstwa Estonii do Departamentu Konsularnego MSZ Estonii, 22 IV 1937.

³² AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie, 28 VI 1939, k. 137.

dze wojewódzkie niekiedy dopuszczały do procedury rekrutacyjnej nie nadających się do pracy na roli mieszkańców miast. Usiłując zapobiec naborowi przypadkowych osób MOS w piśmie do władz wojewódzkich, w sprawie rekrutacji robotników do Estonii, definitywnie nakazywało wyłączenie z procesu rekrutacyjnego osoby, co do których zachodziło podejrzenie, że zamierzają udać się za granicę w celu innym niż praca sezonowa na roli. Ponadto instruowano władze wojewódzkie, by pod żadnym pozorem nie dopuszczały do rekrutacji kobiet w ciąży, podkreślając, że praca na roli w Estonii jest bardzo intensywna i wymaga od robotnika dużego wysiłku fizycznego³³.

W celu usprawnienia rekrutacji robotników do Estonii w 1938 r. MSZ wyszło z inicjatywą opracowania broszury informacyjnej, którą rozdawano wyjeżdżającym robotnikom. Ponadto w celu ulepszenia akcji informacyjnej MOS poleciło starostwom przeprowadzenie pogadek z osobami zakwalifikowanymi do wyjazdu. W czasie tych pogadek urzędnicy mieli poruszyć takie kwestie, jak: postanowienia umowy o pracę, koszty podróży, sposoby przekazywania pieniędzy do kraju, sprawy wydalenia z kraju imigracyjnego i organizacja polskiego życia społeczno-kulturalnego³⁴.

Oprócz rekrutacji zbiorowej zakontraktowanie mogło też nastąpić na podstawie indywidualnych zgłoszeń pracodawców. Dotyczyło to tych robotników, którzy już byli wcześniej za granicą i zamierzali tam powrócić. Wówczas „stary” pracodawca musiał przygotować zaproszenie, w którym oświadczał, że zna już robotnika lub robotnicę i że zobowiązuje się do zawarcia z nim/nią umowy o pracę³⁵. Za niedotrzymanie umowy robotnik miał zapłacić pracodawcy odszkodowanie w wysokości jednego miesięcznego zarobku. W przypadku niedotrzymania umowy przez pracodawcę, miał on wpłacić robotnikowi odszkodowanie w tej samej kwocie³⁶. Robotnicy, którzy już pracowali w Estonii, lecz nie chcieli wracać do swoich wcześniejszych pracodawców, podlegali ogólnym zasadom rekrutacji³⁷.

Wielu ludzi nieobeznanych z procedurą rekrutacyjną, a pragnących wyjechać na prace sezonowe do Estonii, zgłaszało się bezpośrednio do poselstwa tego kraju z prośbą o informację w sprawie możliwości wyjazdu³⁸. Analiza treści tych podań pokazuje dra-

³³ AAN, MSZ, t. 11605, Pismo MOS do Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie i Nowogródka, 7 III 1939, k. 72; ibidem, Pismo MOS do Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie, Nowogródka, Brześciu, Lwowie, Lublinie, Łucku i Warszawie, 3 III 1939, k. 86–89.

³⁴ Działalność archiwu Hrodzińskiej woblasti (DAHV), F. 551, vop. 1, spr. 1868, Pismo MOS do Nowogródzkiego Urzędu Wojewódzkiego nt. „Broszura informacyjna dla sezonowych robotników rolnych w Estonii”, 5 IV 1938, l. 17; AAN, MSZ, t. 11606, Instrukcja MOS w sprawie trybu postępowania przy rekrutacji sezonowych robotników rolnych do Łotwy w 1939 r., 3 III 1939, k. 93–94.

³⁵ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Estońskiej Izby Rolniczej do Wydziału Konsularnego Poselstwa RP w Tallinie, 3 III 1939, k. 75–76.

³⁶ AAN, MSZ, t. 9548, Wzór umowy wstępnej dla robotników rolnych na rok 1939, k. 97.

³⁷ AAN, MSZ, t. 12815a, Porozumienie dodatkowe dotyczące postanowień układu polsko-estońskiego w sprawie robotników polskich, 22 XI 1938, k. 9–10.

³⁸ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, List Poselstwa Estonii do Starosty Powiatowego w Wołozynie, 11 III 1938.

matyczne warunki panujące na wsi polskiej, które były powodem, dla którego tysiące młodych ludzi było gotowych znieść upokorzenie i wstyd, byle tylko wyrwać się z nędzy i niedostatku³⁹. Warto podkreślić, że chęć wyjazdu zgłaszali również mieszkańcy obszarów nieobjętych rekrutacją. Chłopi pochodzący z terenów wyłączonych z rekrutacji, ale pragnący wyjechać za granicę desperacko poszukiwali możliwości wyjazdu na prace do Estonii. Jako przykład można tu podać list chłopów z powiatu kolskiego (województwo łódzkie) do Poselstwa Estonii w Warszawie. W liście zbiorowym robotników z powiatu kolskiego czytamy:

Jest nam wiadomo z prasy, iż Szlachetne Państwo Estonia posiada duży obszar ziemi zdolny do uprawy, a natomiast ludzi do pracy nie wielu. Ponieważ u nas w kraju jest nadmiar rąk ludzkich do pracy, pomimo usilnego starania Rządu Polskiego, na razie nie jest w stanie zatrudnić wszystkich pragnących pracować. My ze wsi wykwalifikowani pracownicy rolni, gdyż od dzieciństwa pracujemy na roli, wobec czego pragnęlibyśmy swą siłę i prace oddać na spotęgowanie wydajności roli w państwie estońskim, przeto pragniemy dostać się na teren, choćby sezonowo do szlachetnego państwa Estonii w celu pracy. Wobec powyższego zwracamy się z wielką prośbą do Poselstwa Szlachetnego Narodu Estońskiego w Warszawie, o ile to możliwe podanie nam sposobu możliwości pojechania tam, ewentualnie podanie adresu z terenu państwa Estonii związku niektórych gospodarstw rolnych, a w celu skomunikowania się o nadesłanie ewentualnego zapotrzebowania na robotników rolnych. Koszty podróży możemy pokryć sami o ile od nas by wymagano. Prosimy w języku polskim, bo estońskiego nie znamy. Mamy nadzieję, że Poselstwo Szlachetnego Narodu Estonii rozpatrzy łaskawe naszą szczerą inicjatywę chęci pracy dla dobra szlachetnego narodu. Oczekujemy łaskawego dobrego zawiadomienia⁴⁰.

W 1938 r. Poselstwo Estonii w Warszawie było zasypywane listami o podobnej treści od osób pragnących wyemigrować do tego kraju w charakterze robotnika sezonowego. W marcu 1938 r. konsul Estonii w Krakowie zaznaczał, że do konsulatu codziennie zwracało się po kilkunastu robotników, którzy prosili o zakontraktowanie ich na roboty rolne w Estonii. Dyplomata uważał, że był to wynik pojawienia się w prasie miejscowej błędnej informacji o mającej się odbyć rekrutacji⁴¹. Władze estońskie nie przywidywały jednak innej formy rekrutacji niż ta odbywająca się w porozumieniu z władzami polskimi. Podania te spotkały się więc z odmową⁴².

³⁹ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Podanie Anastazji Hryńko do Poselstwa Estonii, 7 III 1938.

⁴⁰ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Podanie Piotra Nowickiego do Poselstwa Estonii, 28 I 1938 (styl i ortografia oryginału zostały zachowane).

⁴¹ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, List konsula Republiki Estońskiej w Krakowie do Poselstwa Republiki Estońskiej w Warszawie, 17 III 1938.

⁴² ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, List Poselstwa Estonii do Kazimierza Górnego, 15 II 1938.

Wyjazd zakontraktowanych robotników odbywał się w sposób zorganizowany. Sprawy transportu do miejsca przeznaczenia i powrotu do kraju leżały w gestii polskiego MOS oraz estońskiej EIR. Transport odbywał się koleją. Pociągi wyjeżdżały z kraju przez stację graniczną Turmont⁴³. W podróży z Polski do miejsca pracy w Estonii robotnik pokrywał 25% kosztów przejazdu do granicy polsko-łotewskiej, zaś za przejazd na łotewskim i estońskim odcinkach podróży płaciła strona estońska⁴⁴.

Wszystkie transporty były konwojowane przez przedstawicieli EIR. Strona polska mogła wyznaczyć osoby towarzyszące transportom z miejsca odjazdu w Polsce do miejsca ostatecznego rozlokowania. Za formalną stronę transportu robotników do Estonii odpowiedzialne było Polskie Biuro Turystyczne „Orbis”, które w kwestii transportów do Estonii współpracowało na podstawie specjalnej umowy z Estońskim Biurem Podróży „Eesti Reisebüro”⁴⁵. Współpraca pomiędzy polskim a estońskim przewoźnikiem polegała na tym, że przedstawiciele „Orbisu” konwojowali transporty robotników z i do łotewskiej stacji Zemgale, tymczasem konwojenci Estońskiego Biura Podróży czuwali nad transportami na estońskim i łotewskim odcinkach podróży⁴⁶.

Podróż potrafiła być dla emigrantów dość ciężka i wyczerpująca. Robotnicy sezonowi byli przewożeni w zamkniętych wagonach trzeciej klasy. Transporty z robotnikami jadącymi z Polski do Estonii musiały dwukrotnie przekraczać granicę państwową: polsko-łotewską, a potem łotewsko-estońską. Wiązały się z tym dodatkowe trudności oraz sporadycznie pojawiające się problemy techniczne i prawnoformalne. Władze estońskie zwróciły się do władz w Rydze o obniżenie taryfy za kolejowy transport polskich robotników sezonowych. Rząd łotewski przychylił się do próśb strony estońskiej, dzięki czemu przewoźnicy estońscy zaoszczędzili znaczne środki. Nie zmienia to faktu, że otwarcie konkurencyjnego estońskiego rynku pracy dla polskich robotników sezonowych nie napawało optymizmem władz łotewskich. W związku z tym przy wydawaniu wiz grupowych czyniono niekiedy pewne trudności, żądając podwyższenia ryczałtu za tranzyt przez swoje terytorium⁴⁷.

Ponadto miały miejsce sytuacje, gdy miejscowi łotewscy farmerzy agitowali polskich robotników sezonowych, przejeżdżających pociągami przez Łotwę, odradzając im wyjazd do Estonii, strasząc panującymi tam ciężkimi warunkami pracy, a nawet wyciągając siłą z wagonów. W 1938 r., podczas przejazdu transportów przez Łotwę, konwojent „Orbisu” Tadeusz Muśnicki zeznał, że na jednej ze stacji Łotyszom udało się

⁴³ DAHV, F. 551, vop. 1, spr. 1868, Pismo Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych do NUW, 31 III 1938, l. 1.

⁴⁴ DAHV, F. 551, vop. 1, spr. 1868, Pismo MOS do Nowogródzkiego Urzędu Wojewódzkiego nt. „Broszura informacyjna dla sezonowych robotników rolnych w Estonii”, 5 IV 1938, l. 17.

⁴⁵ R. Fyga, op. cit., s. 217.

⁴⁶ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie powrotu robotników rolnych, 16 XII 1938, k. 41.

⁴⁷ R. Fyga, op. cit., s. 223.

wyprowadzić z wagonów wszystkich robotników. Był więc zmuszony zagrozić władzom łotewskim i policji, że jeżeli nie wyegzekwują powrotu robotników do wagonów, zrzeknie się odpowiedzialności za transport. Gospodarze łotewscy przy agitacji robotników polskich wykorzystywali następujące argumenty: 1) gospodarze estońscy są niewypłacalni, 2) w Estonii gospodarstwa rolne są małe i biedne, 3) u pracodawców estońskich panuje złe wyżywienie. Propaganda ta wpływała deprymująco na emigrantów. Prawie wszyscy jechali do Estonii po raz pierwszy i nie znali panujących tam warunków, łatwo więc dawali wiarę różnym pogłoskom. W wyniku tej akcji piętnastu robotników uciekło z transportu, udając się na piechotę do Rygi⁴⁸. Tymczasem z innego transportu wiosną 1938 r. uciekło siedemnastu robotników sezonowych, jadących do Estonii, którzy rozmyślnie postanowili pozostać na Łotwie w celach zarobkowych. Wysiedli w Rydze podczas krótkiego postoju, jednakże ich paszporty zostały u konwojenta jadącego do Estonii. Polska służba konsularna wyciągała konsekwencje w stosunku do uciekinierów, deportując ich do Polski⁴⁹.

Pociągi przewożące robotników do Estonii, robiąc krótkie postoje na Łotwie, docelowo kierowały się do stacji Valga, gdzie na emigrantów ponownie czekała odprawa paszportowa i celna, tym razem dokonywana przez władze estońskie⁵⁰. W latach 1937–1939 przez stację w Valdze przewinęło się kilka tysięcy robotników polskich. Nic więc dziwnego, że zapadli oni w pamięć estońskim mieszkańcom Valgi. Pochodzący z tej miejscowości literaturoznawca, Elem Treier, pisał m.in.:

Gospodarka estońska szła w tych latach [trzydziestych – JG] w górę i potrzebowała dodatkowej siły roboczej. W Polsce był nadmiar siły roboczej i doskonale pamiętam pewne wczesne lato, kiedy polscy robotnicy wypełnili ulice Valgi. Widać było, że ich ubrania zostały odkazane i były wymięte. Jesienią znowu widać było nowych Polaków w mieście, ponieważ część wracała do domu i przed wyjazdem robili jeszcze ostatnie zakupy. Przeważnie kupowali rękawiczki skórzane, szaliki, swetry itd.⁵¹

W Valdze emigrantom udostępniono koszary wojskowe, gdzie prowadzono dezynfekcję, oferowano kąpiel i wydawano gorące posiłki. W aktach polskiego MSZ zachował się dość szczegółowy opis przebiegu przyjęcia transportów z Polski, na przykład z doniesień polskiej służby konsularnej można się dowiedzieć, że w 1939 r. dezynfekcja była stosowana dość rygorystycznie, co spowodowało zniszczenie dwóch par butów, kozucha, kołnierza futrzanego itd. Straty te pokryła Estońska Izba Rolnicza. Władze polskie były

⁴⁸ AAN, MSZ, t. 9548, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 17 V 1938, k. 2–3.

⁴⁹ *Komunikaty Konsulatu RP w Rydze*, „Nasze Życie” 1938, nr 174, s. 17.

⁵⁰ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie powrotu robotników rolnych, 16 XII 1938, k. 41.

⁵¹ Cyt. za: R. Pullat, *Od Wersalu do Westerplatte. Stosunki estońsko-polskie w okresie międzywojennym*, Kraków 2003, s. 31.

pod wrażeniem tego, jak sprawnie w 1939 r. Estończycy przeprowadzili przyjęcie transportów. Bardzo pozytywnie oceniali to Poselstwo RP w Tallinie:

Dobra organizacja przyjmowania transportów, szybko i sprawnie przeprowadzane dezynfekcja i kąpiel, odwożenie samochodami ciężarowymi do koszar, gorący posiłek, wreszcie rozdział transportów na grupy wg kontyngentów, nabożeństwo i odjazd do miejsca pracy – składały się na dzień dobrze wypełniony. Robotnicy nie mieli czasu na włośćęgi względnie nudzenie się w oczekiwaniu na przydział. Poselstwo stwierdza, że przy organizacji przyjmowania i repartycji transportów Izba Rolnicza uwzględniła wszystkie dezyderaty Poselstwa, wskazując przy tym daleko idącą dobrą wolę i dużą inicjatywę. Poselstwo pragnie również podkreślić współdziałania władz lokalnych w Valga, a więc kierownika Kolejowego Komisariatu Policji, Naczelnika stacji, na którego zlecenie funkcjonariusze kolejowi m.in. roznosili wzdłuż wagonów wodę do picia oraz władz wojskowych, które poleciły udzielać pomocy naszym robotnikom na pobliskim punkcie sanitarnym⁵².

W koszarach robotnicy byli dzieleni na grupy, nad którymi obejmowali kierownictwo konsultanci. Robotnicy, którzy posiadali umowy wstępne lub imienne zaproszenia od pracodawców, otrzymywali bilety indywidualne. Pozostali robotnicy otrzymywali bilety zbiorowe. Następnie pod opieką agronomów emigranci udawali się samochodami do punktów rejonowych, skąd byli zabierani przez pracodawców⁵³. Robotnicy byli rozdysponowywani pomiędzy poszczególne biura EIR, które znajdowały się w różnych częściach kraju⁵⁴.

W Estonii obowiązywały surowe przepisy meldunkowe. Wszystkie sprawy związane z pobytem i pracą (np. przekazanie zarobionych pieniędzy do domu) robotnik załatwiał w miejscowym Biurze Pracy EIR. W każdym biurze zatrudniony był specjalny urzędnik, który zajmował się sprawami robotników zagranicznych. Po zakończeniu sezonu letniego powrót robotników do domu mógł się odbywać na różne sposoby. Okres powrotów do domu przypadał na jesień. Większość pracowników wracała w listopadzie i grudniu. Obok transportów zorganizowanych, możliwe były także powroty indywidualne⁵⁵. Z pisma Poselstwa RP w Tallinie z 16 grudnia 1938 r. wynika na przykład, że w okresie od 15 sierpnia do 1 grudnia 1938 r. samodzielnie powróciło do kraju około 300 emigrantów⁵⁶. Byli to przede wszystkim robotnicy, posiadający za granicą krewnych, których chcieli odwiedzić⁵⁷.

⁵² AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie, 28 VI 1939, k. 139.

⁵³ R. Fyga, op. cit., s. 222.

⁵⁴ ERA, f. 26, n. 3, s. 408, Wykazy osób zrekrutowanych na roboty rolne do Estonii w 1938 roku.

⁵⁵ AAN, MSZ, t. 9549, Umowa w sprawie technicznego wykonywania Układu polsko-estońskiego w sprawie polskich robotników, 22 XI 1938, k. 86.

⁵⁶ R. Fyga, op. cit., s. 217.

⁵⁷ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie powrotu robotników rolnych, 16 XII 1938, k. 41.

Podobnie jak wyjazd z Polski, również powrót nie zawsze przebiegał bezproblemowo. W czasie transportu robotników z Estonii w 1938 r. na granicy łotewsko-polskiej doszło do chaosu, wywołanego źle funkcjonującym systemem odprawy. Jego przyczyną była niewystarczająca liczba personelu (estońskie biuro podróży delegowało tylko jednego konwojenta, który nie znając języka polskiego nie mógł porozumieć się z emigrantami). W czasie podróży robotnikom nie zapewniono żadnej opieki sanitarnej (nie było nawet apteczek). Po polskiej stronie granicy konwojent estoński nie mógł osobiście dopilnować przekazania robotników kolejom polskim, bo nie miał wizy polskiej. W związku z tym władze kolejowe nie były w stanie przeprowadzić rozdziału transportu, który składał się z grup jadących do różnych miejscowości. Polskie Ministerstwo Opieki Społecznej za złą organizację transportu obarczyło winą Estońską Izbę Rolniczą⁵⁸.

Dynamika wyjazdów, liczebność i charakterystyka emigrantów

Emigracja polskich robotników rolnych do Estonii miała charakter sezonowy. Zazwyczaj sezon trwał 7–8 miesięcy: od połowy kwietnia do połowy listopada. Część emigrantów decydowała się na pozostanie w Estonii w sezonie zimowym, obejmującym okres od połowy listopada do połowy kwietnia. Pobyt wtedy był możliwy pod warunkiem podpisania nowego kontraktu. Z upływem czasu coraz więcej robotników pozostawało na okres zimowy⁵⁹. Przedłużając umowy na kolejny sezon brali oni zazwyczaj dwu-, trzytygodniowy urlop, by odwiedzić rodziny w Polsce, po czym ponownie wyjeżdżali za granicę⁶⁰. Inni zaś wracali do Polski na okres zimowy, by wiosną następnego roku wrócić na prace sezonowe. W ten sposób emigracja zaczęła tracić swój pierwotny charakter sezonowy i nabierała cech emigracji półstałej. Świadczyło to o tym, że znajdowali tam lepsze niż w kraju warunki do życia i pracy⁶¹. Na zachęceniu polskich robotników do pozostania na okres zimowy bardzo zależało Estońskiej Izbie Rolniczej. W tym celu apelowała ona do rządu Estonii o ułatwienie Polakom przedłużania pobytu poprzez złagodzenie przepisów prawnych dotyczących jego legalizacji. Wychodzono z założenia, że w ten sposób państwo osiągnie kilka celów: zatrzyma robotników do następnego sezonu letniego i zaoszczędzi na wydatkach związanych z ponownym transportem⁶². Wła-

⁵⁸ AAN, MSZ, t. 9653, Sprawozdanie Wydziału Zatrudnienia i Migracji MOS z odprawy przeprowadzonej przez Eesti Reisebüro w listopadzie 1938 powrotnych transportów robotników rolnych z Estonii do Polski, k. 29–31.

⁵⁹ *Emigracja do krajów Europy według województw pochodzenia i krajów przeznaczenia. Rok 1930*, „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego w Sprawach Migracji i Osadnictwa” 1930, s. 40–41.

⁶⁰ AAN, MSZ, t. 9596, Referat Wydziału I MSZ w sprawie emigracji zarobkowej i sezonowej, 1939, k. 12.

⁶¹ AAN, MSZ, t. 9653, Wskazówki i informacje dla polskich sezonowych robotników rolnych w Estonii (Warszawa 1939), k. 132.

⁶² ERA, f. 957, n. 5, s. 971, Pismo Ministerstwa Rolnictwa do MSW Estonii, 13 X 1937; ERA, f. 1112, n. 1, s. 504, Pismo EIR do MSW, 1938, s. 101.

dze polskie dostrzegały to zjawisko i chciały ująć emigrację półstałą w ramy prawne. W 1938 r. Poselstwo RP w Tallinie uznało, że polsko-estońska konwencja emigracyjna powinna uwzględniać szersze zagadnienia niż te dotyczące *stricte* emigracji sezonowej. Przy takim podejściu umowa emigracyjna nie czyniłaby różnicy między emigracją stałą i sezonową⁶³.

Poniższa tabela ukazuje dynamikę i liczebność polskiego wychodźstwa sezonowego do Estonii za cały okres jego trwania z uwzględnieniem reemigracji i pozostania na kolejny sezon za granicą.

Rok	Emigracja	Reemigracja	Liczba emigrantów, którzy pozostali w sezonie zimowym
1937	695	ok. 550	ok. 150
1938	3 886	ok. 3 000	ok. 900
1939	3 986	–	–
Razem	8 567	ok. 3 500	ok. 1 000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AAN, MSZ, t. 9547, Referat pt. „Estonia nowym terenem dla polskiej emigracji zarobkowej” 1938, k. 58; ibidem, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie powrotu robotników rolnych, 16 XII 1938, k. 41; ibidem, Notatka z konferencji Zastępcy Naczelnika Wydziału p. Ziętkiewicz z Attaché Poselstwa RP w Tallinie p. Tyszką w sprawie zorganizowania transportów powrotnych polskich robotników rolnych w Estonii, 22 IX 1938, k. 3–4; R. Fyga, *Polacy w Estonii w okresie międzywojennym*, [w:] *Polacy w Estonii*, red. E. Walewander, Lublin 1998, s. 217.

Z powyższego wynika, że w latach 1937–1939 w rolnictwie estońskim pracowało nie więcej niż 8,5 tys. robotników polskich. Powyższą liczbę należy jednak traktować jako maksymalną. W rzeczywistości mogła być nieco niższa, gdyż niektórzy emigranci wyjeżdżali do Estonii więcej niż raz, byli więc liczeni kilkakrotnie.

Pod względem pochodzenia regionalnego emigranci rolni w Estonii pochodzili tylko z dwóch województw: wileńskiego i nowogródzkiego. Bardziej szczegółowych danych na temat pochodzenia regionalnego emigrantów dostarcza poniższa tabela.

Rok	Powiaty (województwo)	Liczba
1937	Dzisiaj, Postawy, Wilejska (Wileńskie)	695
1938	Dzisiaj, Postawy, Święciany, Wilejska (Wileńskie)	3 886

⁶³ AAN, MSZ, t. 9547, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie umowy emigracyjnej z Estonią, 12 I 1938, k. 13.

1939	Dziszna, Postawy, Świąciany, Wilejka (Wileńskie) Lida, Szczuczyn, Stołpce, Wołożyn (Nowogródzkie)	3 986
Razem		8 567

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AAN, MSZ, t. 9653, Rekrutacja sezonowych robotników rolnych do Estonii w 1939, k. 143; ERA, f. 1, n. 1, s. 7957, Wykazy zrekrutowanych robotników na roboty rolne w Estonii w 1938 r., l. 15–56.

Z powyższej tabeli wynika, że sezonowy ruch emigracyjny do Estonii rozpoczęli w 1937 r. mieszkańcy trzech powiatów na Wileńszczyźnie: dziśnieńskiego, postawskiego i wilejskiego. W kolejnym roku dołączyli do nich mieszkańcy powiatu święciańskiego. Dopiero w 1939 r. rekrutację rozszerzono na cztery powiaty (lidzki, szczuczyński, stołpecki, wołożyński) województwa nowogródzkiego. Co prawda, udział mieszkańców Nowogródzczyzny był niewielki, bowiem spośród 3986 zrekrutowanych robotników z województwa nowogródzkiego pochodziło tylko 704 (17,6%)⁶⁴. Objęcie rekrutacją Nowogródzczyzny było wynikiem starań Estońskiej Izby Rolniczej, która w styczniu 1939 r. zabiegała u władz polskich o rozszerzenie rekrutacji na województwa nowogródzkie i poleskie, ponieważ wyjazdy na roboty do Łotwy mogły się przyczynić do obniżenia liczby chętnych na wyjazd do Estonii⁶⁵. Ostatecznie jednak strona polska postanowiła przeprowadzić rekrutację tylko na Nowogródzczyźnie. Jednocześnie zdecydowano nie włączać do rekrutacji Polesia, które nie posiadało dobrej sieci komunikacyjnej, umożliwiającej sprawny przewóz emigrantów do Estonii⁶⁶.

Analiza dostępnych źródeł wskazuje na przewagę wśród emigrantów mężczyzn, co ilustruje poniższa tabela.

Rok	Mężczyźni	Kobiety
1937	456	239
1938	2 315	1 571
1939	2 146	1 840
Razem	4 917	3 650

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AAN, MSZ, t. 9653, Rekrutacja sezonowych robotników rolnych do Estonii w 1939, k. 143; ERA, f. 1, n. 1, s. 7957, Wykazy zrekrutowanych robotników na roboty rolne w Estonii w 1938 r., l. 15–56.

⁶⁴ AAN, MSZ, t. 9653, Rekrutacja sezonowych robotników rolnych do Estonii w 1939, k. 143.

⁶⁵ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Estońskiej Izby Rolniczej do Wydziału Konsularnego Poselstwa RP w Tallinie, 7 I 1939, k. 134.

⁶⁶ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo MOS do Poselstwa RP w Tallinie, 21 I 1939, k. 41.

Przewaga mężczyzn była wynikiem przede wszystkim działań władz polskich, które domagały się od strony estońskiej, by rekrutacji podlegały nie tylko kobiety, lecz również mężczyźni. Nie do końca odpowiadało to Estończykom, gdyż kobiety w estońskim rolnictwie były wykorzystywane do znacznie szerszego zakresu prac niż mężczyźni⁶⁷.

Wiek większości robotników wynosił przeciętnie od 21 do 30 lat⁶⁸. Zdarzały się jednak osoby powyżej 30 roku życia. Na podstawie analizy dostępnych danych dotyczących rekrutacji można stwierdzić, że wśród kobiet zakwalifikowanych do wyjazdu do Estonii dominującą grupę stanowiły niezamężne (ok. 85%), zaś wśród mężczyzn – niezonaci (75%). Wśród robotnic nieznaczny odsetek stanowiły wdowy⁶⁹. Większość stanowili chłopci małorolni i bezrolni, czyli właściciele niedużych gospodarstw rolnych (2–5 ha) i ich dzieci oraz dorywczo zatrudnieni robotnicy rolni⁷⁰.

Interesujący jest skład wyznaniowy i narodowościowy polskich emigrantów. Z oficjalnych statystyk wynika, że skład narodowościowy emigrantów do Estonii w 1938 r. był następujący: Polacy – 4 tys. (80%), Białorusini – 1 tys. (20%)⁷¹. Tymczasem wśród 3986 robotników rolnych przybyłych do Estonii w 1939 r. Polacy stanowili 69%, Białorusini ok. 25%, Litwini ok. 4%⁷². Tak więc wśród emigrantów Białorusini, obok Polaków, byli najliczniejszą grupą narodowościową. Na trzecim miejscu plasowali się Litwini z powiatu *święciańskiego*. Pod względem wyznaniowym robotnicy polscy w Estonii również stanowili mozaikę, przy czym prawosławni mieli nieznaczną przewagę liczebną nad katolikami. Potwierdzają to poniższe zestawienia statystyczne, dotyczące składu wyznaniowego i narodowościowego polskich robotników rolnych w Estonii w 1939 r.

Powiat	Razem	Wyznanie religijne			Narodowość			
		Katolicy	Prawosławni	Inni	Polacy	Białorusini	Litwini	Inni
Dziszna	771	250	504	17	544	227	–	–
Oszmiana	75	58	17	–	75	–	–	–
Postawy	686	354	320	12	482	203	–	1
Święciany	655	618	–	37	443	1	172	39

⁶⁷ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 21 II 1939, k. 61.

⁶⁸ AAN, MSZ, t. 9653, Rekrutacja sezonowych robotników rolnych do Estonii w 1939, k. 143.

⁶⁹ ERA, f. 26, n. 3, s. 408, Wykazy osób zarekrutowanych na roboty rolne do Estonii w 1938 roku.

⁷⁰ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Podanie Anastazji Hryńko do Poselstwa Estonii, 7 III 1938; Ibidem, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Michała Gajkowicza, 1939; Ibidem, Akta Jana Ilkiewicza, 1939.

⁷¹ H. Janowska, op. cit., s. 244.

⁷² E. Kołodziej, op. cit., s. 235.

Wilejka	1095	422	670	3	936	158	–	1
Razem woj. wileńskie	3282	1702	1511	69	2480	589	172	41
Lida	59	58	1	–	58	1	–	–
Stołpce	337	60	276	1	78	258	–	1
Słonim	59	19	40	–	19	40	–	–
Szczuczyn	43	23	20	–	26	17	–	–
Wołożyn	206	84	122	–	84	122	–	–
Razem woj. nowogródzkie	704	244	459	1	265	438	–	1
Ogółem	3 986	1 946	1 970	70	2 745	1 027	172	42

Źródło: R. Fyga, *Emigracja polska w Estonii w latach 1919–1939*, „Nasza Przeszłość” 1994, t. 81, s. 224; AAN, MSZ, t. 9653, Rekrutacja sezonowych robotników rolnych do Estonii w 1939, k. 143.

Przynależność narodowościową na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej tradycyjnie utożsamiano z przynależnością religijną. W przypadku województw północno-wschodnich oznaczało to, że kierowano się zasadą: jeśli katolik, to Polak, a jeśli prawosławny, to Białorusin. Utożsamianie wyznania katolickiego z narodowością polską, a prawosławnego z narodowością białoruską było tylko częściowo słuszne. Jeśli jednak dokładniej przyjrzeć się stosunkom narodowościowym i językowym, obraz ten nieco się zmienia. O ile wśród prawosławnych chłopów przypadki podawania narodowości polskiej należały do wyjątków, o tyle wśród katolików odsetek Białorusinów niekiedy był znaczny. Biorąc pod uwagę tę okoliczność możemy założyć, że liczba emigrantów narodowości białoruskiej musiała być nieco wyższa niż ta, która figuruje w oficjalnych statystykach.

Organizacja pracy, wynagrodzenie

Warunki pracy robotników sezonowych w Estonii określały umowy o pracę (kontrakty). Były one podpisywane przez pracodawcę, robotnika i miejscowy urząd pracy. Kontrakt zawierał m.in. szczegółową informację w zakresie obowiązków robotników i pracodawców. Składał się z następujących części: czas pracy, płace, utrzymanie i zakwaterowanie, koszty podróży, rozwiązanie umowy, narzędzia pracy, choroby, leczenie i ubezpieczenie, opieka i rozstrzygnięcie kwestii spornych⁷³. Zgodnie z kontraktem ro-

⁷³ AAN, MSZ, t. 9548, Kontrakt robotnika na sezon 1937 dla polskich robotników rolnych na roboty rolne w Estonii, k. 144–147.

botnik miał wykonywać prace wskazane mu przez pracodawcę lub jego zastępcę i obchodzić się pieczołowicie z dobrem i narzędziami pracodawcy. Czasami do umowy wpisywano obowiązki, które musiał wykonywać robotnik. Tak na przykład w kontrakcie dla polskich robotników rolnych w roku 1937 podkreślano, że robotnik „nie może wypowiedzieć się od pracy koło bydła”⁷⁴.

W czasie trwania kontraktu robotnikowi przysługiwał dwudniowy urlop wypoczynkowy przypadający na czas mniej intensywnych prac⁷⁵. Jeśli robotnik w czasie tego urlopu chciał wyjechać do Polski, musiał zdobyć zgodę miejscowego konsulatu polskiego. W wyjątkowych i niecierpiących zwłoki sytuacjach robotnik mógł uzyskać od izby rolniczej prawo do opuszczenia miejsca pracy i powrotu do domu z pominięciem służby konsularnej. Koszty podróży w takich przypadkach ponosił sam robotnik, korzystając z przyznanych robotnikom polskim zniżek kolejowych⁷⁶.

Wysokość wynagrodzenia miesięcznego robotnika sezonowego była każdorazowo ustalana w czasie podpisania dwustronnej umowy na rok bieżący. Z roku na rok stawka wynagrodzenia była podnoszona. Praca mężczyzn była nieco lepiej opłacana niż kobiet. W okresie zimowym płace z natury rzeczy były niższe niż w lecie.

Płace polskich robotników rolnych w Estonii (w koronach):

Rok	Mężczyźni	Kobiety
1937	27	23
1938	28,50	23
1939	30	25

Źródło: ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Kontrakt robotnika na sezon 1937 r. dla polskich robotników rolnych na roboty rolne w Estonii; AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 21 II 1939, k. 61.

Przez pierwsze dwa miesiące robotnik otrzymywał tylko połowę wynagrodzenia, podczas gdy resztę wliczano na poczet kaucji, zwracanej przez pracodawcę po upływie ważności kontraktu. Zatrzymany w ten sposób przez pracodawcę jednomiesięczny zarobek gwarantował mu, że robotnik nie opuści miejsca pracy samowolnie bez uzasadnionego powodu. W razie nieuprawnionego zerwania kontraktu przez robotnika kaucja była traktowana jak odszkodowanie dla pracodawcy. Zarobione pieniądze robotnik mógł przewieźć przez granicę w gotówce każdorazowo tylko w niewielkich ilościach: 20 koron.

⁷⁴ AAN, MSZ, t. 9548, Kontrakt robotnika na sezon 1937 dla polskich robotników rolnych na roboty rolne w Estonii, k. 144.

⁷⁵ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Kontrakt robotnika na sezon 1937 r. dla polskich robotników rolnych na roboty rolne w Estonii.

⁷⁶ AAN, MSZ, t. 9549, Umowa w sprawie technicznego wykonywania Układu polsko-estońskiego w sprawie polskich robotników, 22 XI 1938, k. 84.

Na wywiezienie większej sumy potrzebne było zezwolenie Komisji Walutowej. Zarobione pieniądze robotnicy mogli przysyłać do kraju w postaci przekazów pocztowych⁷⁷. Największą liczbę przekazów odnotowywano w okresie od maja do sierpnia, gdy trwały najbardziej intensywne prace polowe⁷⁸. Łączna kwota oszczędności przekazanych przez polskich robotników rolnych w Estonii wyniosły 600 tys. zł. Najwięcej przesłali robotnicy z Estonii w 1938 r., kiedy to zarejestrowano 6 tys. międzynarodowych przekazów pieniężnych na ogólną sumę 420 tys. koron. Było to niedużo w porównaniu do środków przewiezionych do kraju przez emigrantów z innych państw (Niemiec, Łotwy)⁷⁹. Początkowo władze estońskie domagały się, by emigranci mogli przekazywać do kraju nie więcej niż 75% zarobionej kwoty, lecz strona polska uznała to za dyskryminację i wywalczyła, by robotnicy mogli przesłać do domu 100% swoich zarobków⁸⁰.

Stosunki z pracodawcą i miejscową społecznością

Przebywający w Estonii polscy emigranci sezonowi przez większość czasu byli zajęci pracą w gospodarstwach, położonych z dala od większych miast. W związku z tym możliwości bliskiego kontaktowania się ze społecznością miejscową były ograniczone. Na co dzień polski robotnik sezonowy natomiast miał styczność ze swoim pracodawcą i jego rodziną. W razie zatargu pracodawcy z robotnikiem zarówno jeden, jak i drugi powinni zawiadomić o tym miejscowe biuro EIR, a tamto z kolei musiało zająć się zbadaniem sprawy i o wynikach tego śledztwa, jak również decyzji policji, zawiadomić poselstwo. Ewentualne dalsze postępowanie należało do sądów estońskich⁸¹.

Przedstawiciele władz polskich w Estonii uważali, że na ogół większość robotników była zadowolona z warunków pracy i płac, a większość gospodarzy estońskich nie miała powodów do narzekań na pracujących u nich Polaków. Przedwczesne zerwania umów przez robotników zdarzały się bardzo rzadko, a większość przedterminowych powrotów do domu było wynikiem chorób lub sytuacji losowych. W 1937 r. na blisko 700 polskich robotników rolnych, przebywających w Estonii, zaledwie 50 wróciło do domu przed upływem ważności umowy⁸². W kolejnym roku wyniki były jeszcze lepsze: spośród 3886

⁷⁷ AAN, MSZ, t. 9653, Wskazówki i informacje dla polskich sezonowych robotników rolnych w Estonii (Warszawa 1939), k. 130–131.

⁷⁸ AAN, MSZ, t. 9653, Wykaz przekazów pieniężnych z Estonii, k. 34.

⁷⁹ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie sum nadsyłanych z Estonii przez robotników polskich, 17 XII 1938, k. 44.

⁸⁰ AAN, MSZ, t. 9547, Pismo Poselstwa RP w Tallinie w sprawie umowy emigracyjnej z Estonią, 12 I 1938, k. 12.

⁸¹ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Umowa o pracę dla polskich robotników rolnych w Estonii, 1938.

⁸² AAN, MSZ, t. 9547, Referat pt. „Estonia nowym terenem dla polskiej emigracji zarobkowej”, 1938, k. 58.

robotników tylko 55 (1,4%) zdecydowało się na powrót przedterminowy⁸³. Tak niski odsetek przedwcześnie powracających mógł wynikać z faktu, że robotnicy sezonowi w Estonii w 100% rekrutowali się spośród mieszkańców województw północno-wschodnich, którzy – jak pokazują doświadczenia emigracji sezonowej do Łotwy – wykazywali się większą wytrzymałością i zdolnościami adaptacyjnymi do trudnych warunków pracy w obcym kraju niż emigranci z Polski centralnej⁸⁴.

Niemniej jednak niektórzy emigranci okazywali niezadowolenie, uskarżając się na ciężką pracę i złe traktowanie⁸⁵. W większości znanych nam przypadków to jednak robotnicy ponosili winę za konflikty z pracodawcami. Zaniedbując obowiązki, okazując arogancję i nieposłuszeństwo narażali siebie na utratę pracy, a gospodarzy estońskich na utratę pracowników. Przykładem może być Wiktor Mikszo z powiatu święciańskiego, który w czasie pracy w gminie Rapina już w pierwszych tygodniach pobytu zaniedbywał pracę, w wyniku czego pracodawca zmuszony był zerwać z nim umowę. Marny robotnik znalazł sobie zatrudnienie u innego gospodarza w gminie Tartu, lecz tam również popadł w konflikt z pracodawcą, w wyniku czego stracił pracę⁸⁶.

Mimo że robotnicy polscy w Estonii posiadali dość ograniczone możliwości kontaktu z miejscową społecznością, nie mogli jednak nie przyciągnąć jej uwagi do siebie. Wójt gminy Kāru (Estonia) podkreślał, że wszystkich pracujących w rolnictwie Polaków traktował jak członków własnej rodziny⁸⁷. Z braku stosownych źródeł nie sposób zwerfikować prawdziwości tych informacji. Nie ma jednak dowodów na to, że stosunek miejscowych Estończyków do Polaków był wrogi. Dla większości emigrantów styczność z kulturą Estonii była zupełnie nowym doświadczeniem. Przybysze podziwiali estońskich gospodarzy wiejskich i byli pod wrażeniem wysokiego poziomu kultury rolnej w tym kraju. Obecność robotników polskich przyciągnęła uwagę miejscowej prasy. W gazetach estońskich pojawiały się mniej lub bardziej obszerne relacje o pobycie i pracy Polaków. Na przykład w 1937 r. ożywioną dyskusję w prasie estońskiej wywołał przyjazd do Estonii pierwszych partii robotników polskich. Zdania na ten temat były podzielone. Komentowano pobyt Polaków na farmach estońskich i różne wynikające z niego sytuacje,

⁸³ Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), f. 148, apr. 1, b. 856, Sprawozdanie z działalności Punktu Sanitarno-Zbiornego PCK w Turmoncie w okresie od 1.03. do 16.04.1938; ibidem, Sprawozdanie z działalności Punktu Sanitarno-Zbiornego PCK w Turmoncie w okresie od 16.03 do 1.04.1938; ibidem, Sprawozdanie z działalności Punktu Sanitarno-Zbiornego PCK w Turmoncie w okresie od 1.04 do 16.04.1938; Sprawozdanie z działalności Punktu Sanitarno-Zbiornego PCK w Turmoncie w okresie od 16.04 do 1.05.1938; Sprawozdanie z działalności Punktu Sanitarno-Zbiornego PCK w Turmoncie, IV 1938.

⁸⁴ L. Landau, *Wychodźstwo sezonowe na Łotwę i do Niemiec w 1937 roku: na podstawie ankiety Instytutu Gospodarstwa*, Warszawa 1966, s. 48–49.

⁸⁵ ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Michała Gajkowicza, 1939.

⁸⁶ AAN, MSZ, t. 11606, Pismo Attaché Poselstwa RP w Tallinie do Wiktora Mikszo, 16 II 1938, k. 139–140.

⁸⁷ R. Pullat, op. cit., s. 32.

które niekiedy były ilustrowane nawet karykaturami⁸⁸. Ubóstwo emigrantów sprawiło, że w społeczeństwie estońskim powstał nieszczególny stereotyp robotnika Polaka. Niekiedy emigranci stawali się bohaterami satyrycznych obrazków i niewybrednych dowcipów⁸⁹. Władze estońskie podejmując decyzję o sprowadzeniu do kraju obcych robotników, musiały liczyć się z opinią społeczeństwa. Przyjazd do kraju polskich robotników sezonowych wywołał sprzeciw niektórych robotników estońskich, którzy na znak protestu zorganizowali strajk⁹⁰.

Życie religijne

Emigracja sezonowa wywodziła się z konserwatywnego środowiska wiejskiego. W związku z tym ważnym elementem życia emigrantów mógł być udział w nabożeństwach. Układ emigracyjny przewidywał, że pracodawca ma obowiązek w miarę możliwości ułatwiać robotnikom udział w nabożeństwach w niedziele i święta⁹¹. Robotnicy mogli korzystać z opieki duszpasterskiej w ich języku ojczystym, jak również uczestniczyć w dodatkowych nabożeństwach, o ile nie zakłóci to toku pracy⁹². Problem jednak polegał na tym, że pod względem wyznaniowym w Estonii dominował protestantyzm, podczas gdy emigranci polscy byli w większości katolikami, prawosławnymi i staroobrzędowcami. Wyznanie katolickie w tym kraju rozpowszechniało się za sprawą diaspory polskiej, która była motorem napędowym miejscowego katolicyzmu⁹³. Duchowieństwo katolickie było ważnym sojusznikiem władz polskich w zakresie pracy duchowo-moralnej i kulturalno-oświatowej wśród emigrantów. Dlatego też władze w Warszawie starały się zadbać o zapewnienie należytej opieki duszpasterskiej. W Estonii znajdowało się kilku księży-Polaków. Nie zawsze jednak robotnicy byli w stanie dotrzeć do parafii katolickiej, których sieć w tym kraju była bardzo rzadka⁹⁴. Dotyczyło to również wyznania prawosławnego. Emigranci nie tworzyli zwartych skupisk, pracowali w poszczególnych gospodarstwach rozproszonych po całym kraju, a w dodatku położonych z dala od większych miejscowości. Ponadto doświadczenia z Łotwy dowiodły, że wielu robotników wolało w niedziele pracować, zamiast uczestniczyć w nabożeństwach. Przemawiały

⁸⁸ *Sezonowa emigracja robotników polskich do Estonii*, „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński” 1937, nr 5, s. 45.

⁸⁹ R. Fyga, *Polacy w Estonii w okresie międzywojennym* [w:] *Polacy w Estonii*, red. E. Walewander, Lublin 1998, s. 215.

⁹⁰ AAN, MSZ, t. 5786, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 26 X 1936, k. 57.

⁹¹ ERA, f. 1580, n. 1, s. 1159, Umowa o pracę dla polskich robotników rolnych w Estonii, 1938.

⁹² AAN, MSZ, t. 9549, Porozumienie dodatkowe dot. wykonania postanowień układu polsko-estońskiego w sprawie robotników polskich, k. 21.

⁹³ ERA, f. 1112, n. 1, s. 505, l. 32; AAN, MSZ, t. 10043, Pismo Poselstwa RP w Tallinie, 26 I 1938, k. 13.

⁹⁴ R. Fyga, *Emigracja polska w Estonii w latach 1919–1939*, „Nasza Przeszłość” 1994, t. 81, s. 252–256.

za tym względy ekonomiczne, bowiem za pracę w polu w niedzielę lub święta robotnik otrzymywał wynagrodzenie w wysokości dwudniowej stawki.

Kontakty z władzami polskimi i diasporą

Po opuszczeniu Polski emigranci nie byli zdani wyłącznie na siebie. Opieka nad obywatelami polskimi przebywającymi za granicą była jednym z podstawowych obowiązków służby konsularnej II Rzeczypospolitej⁹⁵. W Estonii sprawami opieki nad emigrantami zarobkowymi zajmował się Wydział Konsularny Poselstwa RP w Tallinie. W związku z napływem coraz większej liczby robotników, pod koniec lat trzydziestych w Tallinie zwiększono liczbę pracowników konsulatu⁹⁶. W myśl umowy polsko-estońskiej z 1938 r. polskie placówki konsularne zyskały większe możliwości opieki nad polskimi robotnikami rolnymi i występowania w ich obronie w granicach swoich kompetencji. W tym celu pracownicy konsularni mogli zwracać się do władz estońskich z reklamacjami z powodu naruszenia konwencji, traktatów i porozumień lub nadużycia ze strony pracodawcy⁹⁷.

Do zakresu obowiązków pracowników konsularnych należała pomoc robotnikom w rozstrzygnięciu sporów pomiędzy nimi a pracodawcami. Dyplomaci interweniowali w sytuacjach konfliktowych, które dotarły do ich wiadomości. Do konsulatu kierowano zażalenia zarówno na warunki pracy, jak i na nieodpowiednie traktowanie przez pracodawców. Należy jednak pamiętać, że zapewnienie wszystkim robotnikom należytej opieki konsularnej nie było łatwe. Większość robotników stanowiły osoby nieobeznane z prawem, wielu z nich było niepiśmiennych i biernych społecznie. Do najczęstszych codziennych czynności konsulatu należało załatwienie spraw paszportowych emigrantów zarobkowych. Z biegiem lat coraz więcej robotników decydowało się na przedłużenie pobytu za granicą. Zachodziła więc konieczność przedłużenia ważności paszportów zagranicznych. W 1938 r. kilkakrotnie zwiększył się napływ spraw nie tylko do referatu emigracyjnego, lecz również paszportowo-obywatelskich, wojskowych i wizowych. Liczba wydanych paszportów w 1938 r. kilkakrotnie przewyższyła te, które wydano rok wcześniej. Poselstwo RP w Tallinie poprosiło więc o przydzielenie dwóch pracowników kontraktowych, znających języki rosyjski i niemiecki⁹⁸.

Z polską służbą konsularną w Estonii w zakresie opieki nad emigrantami zarobkowymi ściśle współpracowała Estońska Izba Rolnicza. W celu usprawnienia tej opieki

⁹⁵ A. Ambrochowicz, *Opieka konsularna nad polskimi robotnikami sezonowymi w Prusach Wschodnich w okresie międzywojennym: wybrane problemy*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 2009, nr 3, s. 414–415; W. Skóra, *Służba konsularna II Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006, s. 422.

⁹⁶ AAN, MSZ, t. 9596, Notatka Tomasza Strzaleckiego do ministra, 13 II 1939, k. 22.

⁹⁷ AAN, MSZ, t. 5792, Układ między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską w sprawie polskich robotników, 22 XI 1938, k. 5.

⁹⁸ AAN, MSZ, t. 9548, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, 30 IV 1938, k. 6–9.

EIR w 1938 r. zobowiązała się zatrudnić w każdym swoim biurze osobę władającą językiem polskim w mowie i piśmie na poziomie komunikacyjnym⁹⁹. Zgodnie z postanowieniami polsko-estońskiego układu emigracyjnego przedstawiciel Poselstwa RP miał obowiązek co najmniej dwa razy w ciągu roku odbyć wyjazd inspekcyjny. Wyjazdy inspekcyjne obejmowały te gospodarstwa, w których pracowali robotnicy, którzy wcześniej przesłali do konsulatu swoje skargi na pracodawców. Celem tych wizyt było sprawdzenie warunków pracy i życia robotników oraz zbadanie na miejscu słuszności najpoważniejszych skarg i zażaleń, związanych z zatargami lub nieszczęśliwymi wypadkami. Wyjazdy inspekcyjne umożliwiały bezpośredni kontakt z robotnikiem i pracodawcą oraz wysłuchanie racji obydwu stron konfliktu¹⁰⁰. W 1938 r. w Wydziale Konsularnym Poselstwa RP w Tallinie utworzono stanowisko inspektora objazdowego, które zostało powierzone Bogusławowi Domańskiemu. MSZ przydzieliło mu motocykl „Sokół 600”, dzięki czemu urzędnik mógł docierać do odległych miejsc, w których pracowali robotnicy polscy. W czasie wyjazdów inspekcyjnych urzędnik ten miał rozpowszechniać wśród polskich robotników sezonowych czasopismo „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński”¹⁰¹. Wydział Konsularny Poselstwa RP w Tallinie mógł również reprezentować robotników polskich przed sądami estońskimi zgodnie z obowiązującymi przepisami sądowymi Estonii¹⁰².

Do zakresu zadań polskiej służby konsularnej w Estonii należało również informowanie robotników o wszelkich zmianach dotyczących ich pobytu za granicą. W celu prowadzenia akcji informacyjnej wśród emigrantów w Estonii, w 1939 r. MSZ wydało broszurę pt. „Wskazówki i informacje dla polskich sezonowych robotników rolnych w Estonii”¹⁰³. Oprócz wspomnianej broszury, na potrzeby polskich robotników sezonowych w Estonii, wydano słownik polsko-estońsko-polski¹⁰⁴.

Zdaniem władz polskich, robotnicy sezonowi mogli stać się impulsem do ożywienia miejscowej diaspory polskiej, której liczbę szacowano na ok. 2,5–3 tys. osób¹⁰⁵. Zgodnie z polsko-estońskim układem emigracyjnymi z 1938 r. robotnicy sezonowi mieli prawo wstępowania do organizacji mniejszości polskiej w Republice Estoń-

⁹⁹ AAN, MSZ, t. 9549, Umowa w sprawie technicznego wykonywania Układu polsko-estońskiego w sprawie polskich robotników, 22 XI 1938, k. 82.

¹⁰⁰ AAN, MSZ, t. 9547, Pismo Poselstwa RP w Tallinie do MSZ, V 1938, k. 229.

¹⁰¹ AAN, MSZ, t. 9547, Notatka dla Pana Naczelnika Wydziału E I, 7 IV 1938, k. 230.

¹⁰² AAN, MSZ, t. 9549, Porozumienie dodatkowe dot. wykonania postanowień układu polsko-estońskiego w sprawie robotników polskich, k. 22.

¹⁰³ AAN, MSZ, t. 9653, Pismo MSZ w sprawie broszury informacyjnej dla robotników wyjeżdżających do Estonii, 1939, k. 65.

¹⁰⁴ *Słownik polsko-estońsko-polski*, „Nasze Życie” 1938, nr 180, s. 13.

¹⁰⁵ P. Łossowski, *Polacy w Estonii, Łotwie i Litwie 1918–1939*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1994, XIX, s. 91–92.

skiej¹⁰⁶. Chodziło przede wszystkim o Związek Narodowy Polaków w Estonii (ZNPE), który powstał w 1928 r.¹⁰⁷ Jednak władze polskie posiadały w Estonii nikłe możliwości oddziaływania na emigrantów zarobkowych za pośrednictwem miejscowych organizacji polskich. W Estonii nie było prasy polskiej. Lukę tę starał się wypełnić wspomniany wcześniej tygodnik „Nasze Życie” ukazujący się w Rydze. W drugiej połowie lat trzydziestych gazeta ta była wydawana z myślą zarówno o emigrantach polskich na Łotwie, jak i w Estonii, gdzie pismo starano się kolportować w miarę napływu do tego kraju polskich robotników sezonowych. W „Kąciku polskiego robotnika rolnego” pojawiały się wzmianki o emigrantach sezonowych w Estonii, władze zachęcały pracujących tam polskich robotników do utrzymywania kontaktu z gazetą¹⁰⁸. W tym celu na stacji Turmont osobom udającym się na roboty sezonowe do Estonii rozdawano bezpłatnie egzemplarze tygodnika. Prócz tego wśród robotników sezonowych rozpowszechniano ulotkę „Rodacy”, w której zachęcano do kontaktów z Polonią estońską oraz podawano adresy filii ZNPE i polskiego duszpasterstwa katolickiego¹⁰⁹. Jednocześnie Poselstwo RP w Tallinie upoważniło kierownictwo Związku do udzielania robotnikom wszelkich rad i pomocy¹¹⁰.

W 1938 r. w MSZ uznano, że należy opracować program opieki kulturalnej i oświatowej dla robotników sezonowych, który zawierałby organizowanie odczytów o Estonii, jej życiu i kulturze. W jego realizację zamierzano włączyć organizacje polskie w tym kraju¹¹¹. Plany MSZ na rok 1939 przewidywały włączenie robotników rolnych w Estonii do polskiego życia społeczno-kulturalnego¹¹². Do wybuchu II wojny światowej większość tych spraw nie wyszła jednak poza sferę planów. Tymczasem kontakty emigrantów z miejscową diasporą praktycznie nie istniały. Większość robotników sezonowych, wśród których znaczną część stanowili analfabeci i półanalfabeci, nie była zainteresowana ani aktywnością społeczno-kulturalną, ani utrzymywaniem kontaktów z rodakami żyjącymi w diasporze. Za granicę wyjechali za chlebem i ciężko pracowali, by jak najwięcej zarobić na utrzymanie siebie i swoich rodzin. Nie mieli więc ani czasu, ani sił oraz chęci, by uczestniczyć w życiu społecznym. Nie angażowali się w działalność społeczną w kraju, a więc tym bardziej nie zamierzali tego czynić za granicą.

¹⁰⁶ AAN, MSZ, t. 12815a, Porozumienie dodatkowe dotyczące postanowień układu polsko-estońskiego w sprawie robotników polskich, 22 XI 1938, k. 13.

¹⁰⁷ AAN, MSZ, t. 10447, Polacy w Estonii (sprawozdanie za rok 1938), 24 II 1938, k. 8.

¹⁰⁸ *O Polakach i możliwościach emigracji polskiej do Estonii*, „Nasze Życie” 1937, nr 155, s. 13; *Wieści z Estonii*, „Nasze Życie” 1937, nr 157, s. 14.

¹⁰⁹ ERA, f. 1112, n. 1, s. 505, l. 32.

¹¹⁰ AAN, MSZ, t. 9653, Wskazówki i informacje dla polskich sezonowych robotników rolnych w Estonii (Warszawa 1939), k. 134.

¹¹¹ *Sezonowa emigracja robotników polskich do Estonii*, „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński” 1937, nr 5, s. 45.

¹¹² AAN, MSZ, t. 10447, Polacy w Estonii (sprawozdanie za rok 1938), 24 II 1938, k. 10.

Zakończenie

Dalszy rozwój emigracji sezonowej do Estonii przerwał wybuch II wojny światowej. Wybuch wojny zastał kilka tysięcy obywateli polskich w Estonii. Znaleźli się oni w nowej rzeczywistości politycznej. Czekają ich nowe wyzwania, które dotknęły Estonię: okupacja sowiecka (1940–41, następnie od 1944) i niemiecka (1941–44). Dalsze losy tych ludzi stanowią jednak temat osobnego studium.

Podsumowując kwestię emigracji polskich emigrantów sezonowych w Estonii należy podkreślić, że w skali ogólnopolskiego ruchu emigracyjnego nie miała ona większego znaczenia. Jej udział procentowy nigdy nie przekroczył 2,4% ogółu emigracji do krajów europejskich. Dla porównania udział procentowy emigrantów do sąsiedniej Łotwy wynosił: w 1932 r. – 17%, w 1933 r. – 25%, w 1934 r. – 53%, w 1935 r. – 78%, w 1936 r. – 66%, 1937 r. – 29%¹¹³. Wynikało to z faktu, że wyjazdy do Estonii rozpoczęły się dopiero w 1937 r., kiedy w dobie lepszej koniunktury nasilił się ruch emigracyjny do innych państw europejskich – przede wszystkim do Francji i Niemiec. Ze względu na swoją krótkotrwałość i rozmiary ruch ten nie był w dostatecznym stopniu dostrzegany przez opinię publiczną. Ruch emigracyjny do Estonii był zjawiskiem zupełnie nowym i niespotykanym przedtem. Można więc przypuszczać, że emigracja sezonowa do tego kraju wzrosłaby w kolejnych latach, lecz rozwój jej został przerwany przez wybuch II wojny światowej.

Ponieważ ruch emigracyjny do Estonii był kontynuacją emigracji do Łotwy, jego skutki można ocenić jedynie w zestawieniu z tą drugą. Emigracja do obu państw bałtyckich miała znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego w skali lokalnej. Dotyczyło to ziem położonych na północno-wschodnich krańcach Polski: województwa wileńskiego i nowogródzkiego. Wyjazdy sezonowe odcisnęły trwałe piętno na życiu mieszkańców tego regionu. W latach trzydziestych wyjazdy zarobkowe do północnych sąsiadów – Łotyszów i Estończyków – stały się zjawiskiem naturalnym, nieodzowną częścią życia młodzieży wiejskiej w tym regionie. Perspektywa pracy sezonowej i półstałej w państwach bałtyckich była bardzo atrakcyjna dla wielu młodych ludzi.

Zdania na temat zalet i wad tego wychodźstwa były podzielone. Patrząc na to zjawisko z punktu widzenia interesów ówczesnego państwa polskiego, jego skutki trudno jednoznacznie ocenić. Podobnie jak w przypadku innych ruchów emigracyjnych, zachodzi tu konflikt między korzyściami, jakie mogły być udziałem emigrantów za granicą a stratami, jakie emigracja przynosiła swojemu państwu¹¹⁴. Z jednej strony mogło się wydawać, że odpływ „ludzi zbędnych” odciążał krajowy rynek pracy i stwarzał więk-

¹¹³ B. Kopeć, *Wychodźstwo sezonowe z Ziemi Wileńskiej do Łotwy*, Wilno 1938, s. 104–105.

¹¹⁴ H. Janowska, op. cit., s. 287.

sze szanse na znalezienie zatrudnienia dla tych, którzy pozostawali w kraju. Regularny dopływ pewnej ilości gotówki stymulował rozwój gospodarczy, poprawiając warunki bytowe w gospodarstwach małorolnych i bezrolnych i tym samym podnosząc poziom życia na wsi kresowej. Dla wielu małorolnych i bezrolnych chłopów gotówka przywieziona z zagranicy była znaczącą pomocą w zapewnieniu sobie minimum socjalnego w obliczu bezrobocia w kraju. Ponadto ruch emigracyjny przyczyniał się do poszerzenia horyzontów intelektualnych chłopów, którzy wcześniej nie opuszczali własnej wsi. Spowodował również rozmaite zmiany co do sposobu prowadzenia własnego gospodarstwa. Z drugiej zaś strony emigracja miała również negatywne skutki. Robotnicy sezonowi przywozili do kraju pewne oszczędności, lecz topniały one szybko w okresie zimowej bezczynności. Większość reemigrantów po powrocie do domu ciężko zarobione pieniądze po prostu „przejadała” lub trwoniła na cele nieproduktywne. Praca za granicą przynosiła chłopom pewną doraźną pomoc finansową, lecz w dalszej perspektywie nie była w stanie rozwiązać problemów bezrobocia i przeludnienia. Była tym lekiem, który działał na objawy choroby, nie zwalczając jej przyczyn i źródeł. Władze II RP były świadome niebezpieczeństw, które w dalszej perspektywie czasowej stwarzała emigracja sezonowa. Zdawano sobie sprawę z konieczności stopniowego ograniczania jej rozmiarów i organizowania miejsc pracy dla robotników w kraju. Zanim jednak stałoby się to możliwe, należało maksymalnie wykorzystać pozytywne strony tej emigracji do poprawy sytuacji gospodarczej Polski¹¹⁵.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Zespół 322 – Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Dziaržaŭny archiŭ Hrodzienskaj voblasti (DAHV)

Zespół 551 – Urząd Wojewódzki w Nowogórkdu.

Eesti Rahvusarhiiv (ERA)

Zespół 1 – Departament Policji.

Zespół 26 – Prefektura Viru- Järva.

Zespół 957 – Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Zespół 1112 – Estońska Izba Rolnicza.

Zespół 1580 – Poselstwo Estonii w Warszawie.

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA)

Zespół 148 – Wileńska Izba Rolnicza.

¹¹⁵ AAN, MSZ, t. 9897, Protokół posiedzenia Międzyministerialnej Komisji Emigracyjnej, 25 II 1939, k. 103.

Opracowania

- Ambrochowicz A., *Opieka konsularna nad polskimi robotnikami sezonowymi w Prusach Wschodnich w okresie międzywojennym: wybrane problemy*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 2009, nr 3, s. 413–421.
- B.D., *Estonia nowym terenem dla polskiej emigracji*, „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński” 1938, nr 6/7, s. 16.
- Eesti Vabariigi Põllutööstusministeerium aastatel 1918–1940*, Tallinn 2006.
- Emigracja do krajów Europy według województw pochodzenia i krajów przeznaczenia. Rok 1930*, „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego w sprawach Migracji i Osadnictwa” 1930, s. 40–41.
- Emigracja do krajów Europy według województw pochodzenia i krajów przeznaczenia. Rok 1931*, „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego w sprawach Migracji i Osadnictwa” 1931, s. 56–57.
- Fyga R., *Emigracja polska w Estonii w latach 1919–1939*, „Nasza Przeszłość” 1994, t. 81, s. 211–258.
- Fyga R., *Polacy w Estonii w okresie międzywojennym*, [w:] *Polacy w Estonii*, red. E. Walewander, Lublin 1998, s. 209–225.
- Janowska H., *Emigracja zarobkowa z Polski 1918–1939*, Warszawa 1981.
- Kasekamp A., *Historia państw bałtyckich*, Warszawa 2013.
- Kołodziej E., *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918–1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.
- Komunikaty Konsulatu RP w Rydze*, „Nasze Życie” 1938, nr 174, s. 17.
- Kopec B., *Wychodźstwo sezonowe z Ziemi Wileńskiej do Łotwy*, Wilno 1938.
- Landau L., *Wychodźstwo sezonowe na Łotwę i do Niemiec w 1937 roku: na podstawie ankiety Instytutu Gospodarstwa*, Warszawa 1966.
- Lewandowski J., *Historia Estonii*, Wrocław 2002.
- Łossowski P., *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury: 1918–1934*, Wrocław 1972.
- Łossowski P., *Polacy w Estonii, Łotwie i Litwie 1918–1939*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1994, XIX, s. 91–97.
- O Polakach i możliwościach emigracji polskiej do Estonii*, „Nasze Życie” 1937, nr 155, s. 13.
- Pullat R., *Od Wersalu do Westerplatte. Stosunki estońsko-polskie w okresie międzywojennym*, Kraków 2003.
- Sezonowa emigracja robotników polskich do Estonii*, „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński” 1937, nr 5, s. 45.
- Słownik polsko-estońsko-polski*, „Nasze Życie” 1938, nr 180, s. 13.
- Skóra W., *Służba konsularna II Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006.
- Więści z Estonii*, „Nasze Życie” 1937, nr 157, s. 14.

Seasonal migration from Poland to Estonia between 1937 and 1939

Summary: Economic migration from Poland to Estonia was a corollary of the socioeconomic situation of both countries. In Poland, the key internal determinants of emigration were rural overpopulation and poverty. For many people, emigration presented new opportunities for improving their livelihoods. Surplus agricultural labor in Poland coincided with Estonia's rapid economic growth. At a time when Poland was struggling with overpopulation and an excess of labor in the countryside, the Baltic suffered from a shortage of workers. Estonia experienced a continued influx of the immigrant population between 1937 and 1939. During this period, around 8,500 of Polish workers were employed in Estonian farms, and the immigrant workforce would have probably increased significantly were it not for the outbreak of World War II. The aim of this article was to analyze Estonian laws relating to emigration, the procedures for recruiting and transporting emigrants, their living and working conditions, as well as interactions with employers, the local community and the local Polish diaspora. Consular assistance for Polish expatriates was also discussed.

Keywords: Estonia, Second Polish Republic, agriculture, seasonal migration